

Dīvānu Lugāti't-Türk'te yer alan kumaş terimleri ve kelime kökenleri üzerine bir değerlendirme

Sümeýra ALAN¹

APA: Alan, S. (2020). *Dīvānu Lugāti't-Türk'te yer alan kumaş terimleri ve kelime kökenleri üzerine bir değerlendirme. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 23-42. DOI: 10.29000/rumelide.791077.

Öz

Zengin bir kelime hazinesine sahip olan Türkçenin tarihî ve modern devirlerindeki dil incelemelerinde söz varlığı üzerinde yapılan çalışmalar önemli bir yere sahiptir. Yapılan bu tarz çalışmalarla o toplumun toplumsal özellikleri, siyasi ve sosyal yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri, kültür düzeyi hakkında geniş veriler elde edilmektedir. Türk toplumunda kumaşın mühim bir yeri vardır. Bu kumaşlarla şekillenen kıyafetler yöreden yöreye, bölgeden bölgeye farklılık göstermekte olup her bölgenin yahut yörenin sosyal mevkisini, gelenek göreneklerini belirleyen bir giyim tarzı bulunmaktadır. Bu giyim tarzı oluşturulurken kullanılan kumaş türleri gösterdiği çeşitlilik bakımından incelenmeye değer görülmüştür. Çalışmamıza konu olan, *Kâşgarlı Mahmûd'un XI. yüzyılda kaleme aldığı ve Türkçenin bilinen ilk sözüğü olan Dīvānu Lugāti't-Türk*, söz varlığı açısından zengin bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada *Dīvānu Lugāti't-Türk'te yer alan kumaş terimleri ile ilgili söz varlığı taranmış, kelimelerin etimolojik tahlilleri farklı sözlüklerden faydalanılarak ayrıntılı bir şekilde verilmiş, ödünçlenen ve ödünçlenmiş olması muhtemel görülen kelimelerin kaynak dilleri tablo halinde sunulmuştur.*

Anahtar kelimeler: *Dīvānu Lugāti't-Türk*, kumaş terimleri, söz varlığı, etimoloji

Fabric terms in the *Dīwān Luyāt Al-Turk* and an evaluation on word origins

Abstract

The study of the presence of words in the historical and modern eras of the Turkish language, which has a rich vocabulary, has an important place. In this way, the social characteristics of the society, political and social lifestyle, traditions and customs, culture level is obtained from extensive data. Fabric has an important place in Turkish society. The clothes shaped by these fabrics vary to region, vary from region to region, and each region has a clothing style that determines the social position and traditions of the region. The fabric types used in creating this style of clothing were worth considering in terms of their diversity. *Dīwān Luyāt al-Turk* which written in the 11th century by *Mahmûd al-Kâshgarî*, the subject of our study and the first known dictionary of Turkish, which contains rich information in vocabulary of 11th century of Turkish. In this study, the presence of words related to the fabric terms *Dīwān Luyāt al-Turk* were surveyed, the etymological analysis of words was given in detail using different dictionaries, and their source origins in which the words are loaned or are likely to be loaned are presented in a table.

Keywords: *Dīwān Luyāt al-Turk*, fabrics terms, vocabulary, etymology

¹ Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Erzurum, Türkiye), sumeyra.alan@erzurum.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4406-2022 [Makale kayıt tarihi: 05.07.2020-kabul tarihi: 20.09.2020; DOI: 10.29000/rumelide.791077]

Giriş

Söz varlığı, sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar- ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler- olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddî ve manevî kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir, diyen Aksan'a göre söz varlığı o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir (Aksan, 2004: 7-11). Temel söz varlığı ise insan organ adları, esas hareketleri ifade eden fiiller, öncelikli ihtiyaç maddelerini karşılayan kelimeler, sayı isimleri, akrabalık isimleri gibi sözleri kapsamaktadır. İnsan için birinci derecede önemli olan ve zaman içinde de çok az değişikliğe uğrayan bu kelimeler, çekirdek kelimeler olarak da adlandırılır (Şahin, 2006: 124). Günlük hayatın vazgeçilmezi olarak kullanılan, temel ihtiyaç maddelerinden sayılan, kültürün aktarıcısı olan kıyafetler toplumu yansıtan birer ayna gibidir. Aynı ülkenin farklı bölgelerinde geleneklere göre şekillenen bu kültür aynaları; üretildiği kumaşlardan seçilen renklere, sunulan modellerden işlenen desenlere kadar toplumun kimliğini ifade etmektedir. Kıyafetlerin temel parçası olan kumaşlar gerekse bir statü göstergesi gerek zenginlik ifadesi gerek bireyin kimlik göstergesidir.

Büyük Türk dircisi, etnologu, folklor bilimcisi ve sözlükçüsü *Mahmûd bin Hüseyin bin Muhammed* ya da bilinen adıyla *Kâşgarlı Mahmûd*, yaşamı süresince Türk illerini gezmiş, bu yerlerde gördüğü halkların dillerini öğrenmiş ve Türk dili ile ilgili olarak hazırlayacağı önemli eseri için gerekli bilgileri toplamıştır. Bu önemli eser, çalışmamıza da konu olan *Dīvānu Lugāti't-Türk²* adlı eserdir. Bu eserin büyük bir kısmı sözlükten oluşmaktadır. *Kâşgarlı*, bütün Türk boylarından büyük bir özenle topladığı leksik malzemeyi bir düzen içinde sözlüğüne koymuş ve eserine aldığı kelimeleri, cümle, atasözü, beyit, dörtlük vb. şekillerde örneklendirmiş, bazen kelimeler hakkında örnek verdikten sonra, bu sözcüğün kullanımıyla ilgili Türkler arasında anlatılan bir efsaneyi veya gerçek bir olayı nakletmiştir (Çifci ve Yıldırım, 2012: 1230). Dönemin kültürel, ekonomik, sosyal, tarihî, coğrafi ve dil yapısını ortaya koyan eser üzerinde yapılan birçok çalışmaya katkı sağlamak amacıyla yaptığımız bu çalışmada *Kâşgarlı Mahmûd*'un, *Dīvānu Lugāti't-Türk²*'te kaydettiği ve Eski Türkçenin söz varlığının önemli bir parçası olan kumaş terimleri belirlendikten sonra bu terimlerin tarihsel süreçteki durumları ortaya konmaya çalışılmış, yararlanılan çeşitli etimolojik sözlükler aracılığıyla kumaş terimlerinin kökeni üzerine yapılan yorumlar aktarılmış, ödüncleme yoluyla alınan kumaş isimlerinin ödünclendiği veya ödünclenmiş olabileceği diller tablo halinde sunulmuştur.³ Bu bağlamda, *Dīvānu Lugāti't-Türk²*'te yer alan *acı, ay, barçın, beçkem, bıçış, böz, çaydam, çek, çekrek, çınahsı, çit, çuz, egin, eşgürti, eşük, hulîñ, içmek, içük, kaçaç, kamdu, keçe, kemek, kenzi, kerim, kez, kiğiz~küdiz, kimişge, lohtay, mindatu, şalaşu, tahçek, tañuk, tönluk, torku, töşeklik, uyma, ületü, züngüm* kelimeleri aşağıda alfabetik olarak sıralanmış ve incelenmiştir.⁴

² Eser ve yazar hakkında yapılan çalışmalar (makale ve bildiri) için ayrıca bkz. Coşar, A ve Güneş B., 2011a; Coşar, A. ve Güneş B., 2011b.

³ Dankoff ve Kelly (1982-1985) *Compedium of Turkic Dialects* adlı DLT neşrinde mevcut kelimelerin tematik bir dizinini paylaşır. Buna göre; "Gündelik Yaşam" alt başlığında yer alan "Elbise ve Kumaşlar" bahsinde yün anlamına gelen *yun* ve *çars*; yün artığı anlamına gelen *yap, yapğut, yapaçu* vb. ifadeleri de bu kategoriye dahil eder. Ancak kelimenin bir kumaş türü sayılabilmesi için işlenmiş olması gerektiğinden ve bununla beraber *yatuk, samda, çigin, yurun yuça* kelimeleri de DLT'nin farklı neşirlerinde farklı anlamlandırıldığından çalışmamıza dahil edilmemiştir.

⁴ İncelemede verilen terimlerin anlamları için; Ercilasun ve Akkoyunlu (2015) adlı eser temel alınmış, eserde geçen terimlerin anlamları ve örnek cümlelerin geçtiği yerler parantez içinde belirtilmiştir.

1. ağı

“ipek kumaş” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 57/43)

sewünmegil yund ügür ağır anın

altun kümüş bulunupan ağı tawar

At sürüsü, aygır, kısrak ve bunlarla beraber gümüş, altın ve ipek bulunca sevinme. Yani bunlardan kendine bir iş yarat demek istiyor (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 343/277)

Kelime ilk kez bu anlamıyla runik harfli Türk yazıtlarından KT K12; BK K5; KT G7 vb. satırda geçmektedir (Aydm, 2017). Eski Uygurcada ise ‘kostbarer Stoff Material (für Kleider) // değerli kumaş, (elbise için) malzeme’ anlamıyla geçmektedir (Röhrborn 2015, 56-57). Clauson, bu kelimenin XI. yüzyıldan itibaren ‘silk brocade // sırmalı ipek kumaş’ vb. şekilde, XI. yüzyıldan önce ise ‘treasure // hazine’ şeklinde kullanıldığını belirtmektedir (ED 78a). Nadalyayev vd., bu kelimenin ilk anlamını ‘драгоценности // mücevher, сокровища // hazineler, дары // hediyeler’ olarak verirken ikinci anlamını ‘шелковая ткань // ipek kumaş’ şeklinde vermektedir (DTS 17b). Starostin vd., de aynı şekilde kelimenin ilk anlamını ‘treasure // hazine’ olarak verirken ikinci anlamını ‘silk brocade // sırmalı ipek kumaş’ şeklinde vermektedir (EDAL 276).

2. ay

“turuncu renkli ipek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 32/18)

Atalay, kelimenin DTS’de *iy* (ay?), Clauson’da *ı*, Dankoff-Kelly *ı* (?) şeklinde geçtiğini belirtmektedir. Nadalyayev vd, kelimeyi ‘выражающее отношение несогласие // ifade ilişkisinde anlaşmazlık’ şeklinde açıkladıktan sonra kelimenin kullanımının *iy* şeklinde mi *ay* şeklinde mi olduğuna şüpheli bakar (DTS 205b). Clauson ise, bu kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kökeninin Çince olabileceğini, anlamının ise ‘variegated, rainbow coloured (clothing) // rengarenk, gökkuşağı renginde (elbise)’ olduğunu belirtir. XI. yüzyıl Hakaniye Türkçesinde ise anlamını ‘oranged-coloured brocade // turuncu renkli ipek’ şeklinde verir (ED 1b).

3. barçın

“ipek, ipekli kumaş” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 574). Şiir: *türlüg çeçek yazıldı / barçın yağım kerildi / uçmak yeri körüldi / tumlug yana kelgüsüz*. Diyor ki: Türlü çiçekler açıldı. Sanki ipek halı yayıldı. Böylece cennet yeri görüldü. Mevsim öyle ılıklaştı ki soğuk hiç dönmeyecek (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 72/58)

barçın boğuğı oıdı “ipekli kumaş vb. şeylerin rengi solup gitti” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 97/90)

Kelime ‘Brokat // sırma kumaş’ şekliyle ilk kez Eski Uygurca metinlerde tanıklanmıştır (Ayazlı 2016: 69). Clauson, bu kelimenin anlamını ‘silk brocade // sırmalı ipek kumaş’ olarak verdikten sonra kelimenin *purçın*, *purçin*, *purçum*, *purçun*, *porçam*, *purçan*, *porçin*, *purçen* şekillerinin olduğunu da belirtir (ED 357b). Buna ek olarak bu kelime ile aynı anlama gelen kelimeleri *ağı*., *eşgü.ti*., *çi.t*, *çihansi*., *çikin*, *çuz*, *torku*., *ka.fğar*, *kaçaç*, *kutay*, *hulıñ*, *lohtay*, *züngüm* şeklinde sıralar (ED 357b). Nadalyayev vd., bu kelimeyi ‘шелковая материя // ipekli malzeme’ şeklinde vermektedir (DTS 83b). Räsänen ise kelimeyi *barçun*, *barçyn* (barçun, barçın) şeklinde verdikten sonra anlamını ‘Brokat // ipek kumaş’ olarak açıklar (VEWT 63a). Kelimeye Caferoğlu (1968: 33) ‘bir kumaş türü, kadife’ anlamını vermiştir.

eşüklük barçın

“şal için kullanılan, uçları ipekli kumaş” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 87/78)

4. *beçkem*

“ipekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılan ve savaşta kahramanın kim olduğunu gösteren alamet. Oğuzlar bunu *berçem* diye adlandırır” Şiir: *beçkem urup atlaka / Uygurdaki Tatlaka / ogrı yawuz itlaka / kuşlar kipi uçtumız*. Diyor ki: Atlarımıza alamet vurduk ve Uygur itlerine yöneldik -halkı kastediyor-. Kuşların uçuşu gibi onlara doğru uçtuk ve sonunda üzerlerine indik (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 242 / 211, 243 / 211).

Clauson, kelimenin (?*peçkem*) / *berçem* (?*perçem*) şeklinde kullanımlarını da verdikten sonra kelimenin kökeninin Farsça olduğunu belirterek İrani dillerinden Wakhi dilinde *bickam* şekliyle yaşadığını belirtir. Hakaniye Türkçesinde (XI. yüzyıl) *beçkem* şeklinde görünen kelimenin açıklamasını ise ‘a badge that is a piece of silk or the tail of a wild oh that warriors wear as a badge on the day of battle // ipekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılan ve savaşta savaşçıların taktığı nişan, alamet’ şeklinde vermiştir (ED 295a). Nadalyayev vd. kelimeyi ‘бунчук из шелке или хвоста антилопы // (at veya antilop kuyruğundan yapılmış ipekler’ biçiminde açıklar ve *perçam* maddesine göndermede bulunur (DTS 90b). Räsänen ise kelimeyi ‘Kriegsabzeichen aus Seide od. mit einem Antilopenschwanz // Antilop kuyruğuyla veya pamuktan yapılan savaşta kullanılan rozet, alamet’ olarak verdikten sonra kelimenin Oğuzlarda *barçam* şeklinde kullanıldığını da belirtmiştir (VEWT 66b). *Kâşgarlı*, bu kullanımın nedenini Oğuzların Farslara yakın olması ve bu yolla Farsçadan birçok kelime almaları olarak açıklamıştır. Alıntı bir kelime olan *beçkem*, bugün sadece Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağzlarında *perçem* biçimiyle yaşamaktadır.

5. *bıçış*

“büyüklerin ziyafetine giden kimselere verilen kumaş parçasının adı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 184/157)

Clauson, XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde görülen bu kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kökenini *bıç-* fiiline dayandırır. Açıklamasını ise ‘the word for any piece of brocade given to a guest who attended banquets given by notables, and feasts // ziyafetlere katılan misafire soylular tarafından verilen zerkeş, sırmalı ipek kumaş parçasının adı’ şeklinde verir (ED 296a).

6. *böz*

“bez” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 15/8, 36/23, 87/78 vd.)

Clauson, *böz* kelimesinin muhtemelen Grekçe *βύσσος* (bussos) ‘linen // keten kumaş’ kelimesinden türemiş olduğunu ancak kelimenin Türklere nasıl ulaştığının belirsiz olduğunu öne sürerek kelimenin açıklamasını ‘cotton cloth // pamuklu kumaş’ biçiminde yapar. Türkmencede yaşadığını belirttiği sözcüğün neredeyse tüm Türk dillerinde -ö- sesini taşıdığını ancak nadir olarak *bez* ve *biz* biçimlerinin de görüldüğünü vurguladıktan sonra bu ses farklılığının sebebinin Arapça *bazz* ve Grekçe *visso* söyleyişlerine dayandırır. Kelime, günümüz Türkiye Türkçesinde de *bez* biçiminde yaşamaktadır (ED 389a). Nadalyayev vd., *böz* kelimesinin açıklamasını ‘хлопчатобумажные ткани, холст, бязь // pamuklu kumaş, keten, patiska’ biçiminde verdikten sonra *bez* maddesine gönderme yapmıştır (DTS 118b). Räsänen, kelimeyi ‘Hanfgewebe, Baumwollstoff // kenevirden yapılmış dokuma, pamuklu kumaş’

⁵ Kelime hakkında yapılan çalışmalar için bkz. Róna-Tas, 1975: 155-163; Ecsedy, 1975: 145-153; Raschmann, 2008: 121-150; Miller, 2005: 279-287; Vovin, 2018: 263-284; Karaağaç, 1998: 361-387; Rozycki, 1994; Güner, 2016: 34-41; Özyetgin, 2004: 90-105; Doerfer, 1975: 1-59.

biçiminde açıklar. Sonrasında kelimenin Grekçeden Arapça yoluyla Türkçeye girdiğini belirterek kelimenin Kazakçada, Oyratçada, Teleütçede, Soyon Türkçesinde ve Kazan Tatarcasında kullanıldığını bildirir (VEWT 72b). Raschmann ise sözcüğün 6. yüzyıldan itibaren tanıklanabildiğini öne sürer. Soğdca *wšyzy* kelimesi ile Eski Türkçe *böz* kelimesi arasındaki ilişki için ve kelime etimolojisi için bkz. Raschmann, 1995: 20-25; kelimenin günümüzde kullanımı ve yaşadığı lehçeler için bkz. Sevortyan, 1978: 102.

eteklik böz

“etek yapmak için kullanılan kumaş” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 87/178)

yamaglık böz

“yamamak için hazırlanmış kumaş vb. bir şeyin parçası” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 466/370)

7. çaydam

“yağmurluk yapmaya ve yatak doldurmaya yarayan ince bir keçe” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 522/205)

Clauson, XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde görülen bu kelimeyi *çaydam* biçiminde verdikten sonra anlamını ‘the name of thin felt, which is used to make raincoat and to stuff mattresses // yağmurluk yapmak ve şilteleri doldurmak için kullanılan ince keçenin adı’ şeklinde açıklar (ED 431b). Nadalyayev vd., kelimeyi ‘тонкий войлок используемый для одеял и накидок от дождя // battaniye ve yağmurluk yapmak için kullanılan ince keçe’ şeklinde açıklar (DTS 136b).

8. çek⁶

“çizgili aba kumaş şeklinde pamuklu dokuma. Bundan örtü yapılır ve Yemekler onu giyer” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 513/411)

Clauson, *çe:g* biçiminde vermiş olduğu kelimeyi *hapax legomenon* olarak değerlendirir ve açıklamasını ‘a woven cotton fabric with a striped pattern // çizgili desenli pamuk kanaviçe bir kumaş’ şeklinde yapar (ED 413a). Nadalyayev vd., bu kelimeyi ‘хлопчатобумажная ткань, из которой шьют верхнюю одежду // dış giyim dikilen pamuklu dokuma’ şeklinde açıklar (DTS 143a). Räsänen, kelimeyi ‘Baumwollgewebe, aus dem die Jimäk Obergewändermachen // Yemeklerin üst giysilerinin yapıldığı pamuklu dokuma’ şeklinde açıklar (VEWT 102b). Starostin ise kelimeyi ‘1 woven cotton fabric & хлопковая ткань // dokuma pamuklu kumaş 2 cotton shirt & хлопковая рубашка // pamuklu gömlek 3 woollen cloth & шерстяная ткань // yünlü kumaş 4 a k. of upper clothes (jacket, trousers, cloak) & вид верхней одежды (куртка, шаровары, плащ) // üst giysi (ceket, pantolon, manto)’ şeklinde açıkladıktan sonra; Eski Türkçe *čekrek 2* (Eski Uygurca - HIV c.); Hakaniye Türkçesi *čekrek 2* (MK); Türkçe *çekmen*⁷, *čäpkän 4*; Türkmen. *čäkmen* ‘gown // elbise’; Orta Türkçe *çekmen 4, 1* (Pav. C.)⁸; Özbek *čakmən 4*; Uygur *čäkmän 4*; Karaim *cekmen, čekmān 3*; Tatar *čikmən 4*; Başkurt *säkmän 4*; Kırgız *čekmen, čepken 3, 4*; Karaçay-Balkar *čepken 3, 4*; Oyrat *čekpen, čepken 3, 4*; Tuva *šekpen 3, 4*; Tofalar *šekpen 3*. gibi kullanım örneklerini verir (EDAL 423).

⁶ Kelimenin tarihî gelişimi ve kullanımı için bkz. Karahan, 2009: 401-402. Ayrıca kelime *čäk* biçiminde BT VII 233, 235, K 16’da geçmekte olup kelimenin kökenin Tibetçe *cheg* ‘Punkt // nokta’ kelimesinden geldiği belirtilmiştir. Sertkaya (2009: 18) makalesinde kelimenin kökeninin Çince olduğunu kaydeder. Ayrıca bkz. *čäk* Choi, 1992: 193.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Usmanova, 2011: 15-23.

⁸ Pavet de Courteille, Abel (1820). *M. Dictionnaire Turc-Oriental*. Paris

9. çekrek

“kölelerin giydiği yünden yapılmış aba” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 240/208)

Clauson, kelimenin yazımını *çekrek* veya *çegrek* şeklinde göstermiş olup telaffuzu konusunda emin olamamıştır. XI. yüzyılda kelimenin kullanımını *çekrek* olarak veren Clauson, kelimenin açıklamasını ‘a loose woolen gown worn by slaves // köleler tarafından giyilen gevşek bir yün elbise (aba)’ şeklinde vermektedir (ED 416b). Yamada (1991: 255) kelimenin açıklamasını ‘pamuktan yapılmış gömlek’ biçiminde yaparken; Nadalyayev vd. ise kelimenin açıklamasını ‘короткая нижняя одежда // kısa alt giyim’ biçiminde vermiştir (DTS 143b).

10. çmahsı⁹

“nakışlı çin ipeği” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 245/213)

Clauson, kelimeyi *çihansı* olarak belirttikten sonra kelimeyi *hapax legomenon* olarak değerlendirir. Giles’den naklen Çince *zhi han si* “nakışlı Çin ipeği” kelimesini muhtemel kaynak olarak verir.¹⁰ Bundan sonra ise *barçın* kelimesine gönderme yapar (ED 409a). Nadalyayev vd., kelimeyi ‘китайская узорчатая шелковая материя // desenli Çin ipek kumaşı’ şeklinde açıklar ve sözcüğün Çince olabileceğini ifade eder (DTS 149a).

11. çit

“üzerine nakışlar basılmış Çin ipeği” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 495/396)

Clauson, kelimeyi ‘flowered silk’ and the like; a loan-word prob. ultimately derived from Sanskrit *citra* ‘variegated (fabric etc.)’. perhaps through some Iranian language, cf. Pe. *çit*, which is usually means ‘chintz’ (a corruption of the same word) or similar cotton fabrics // “çiçekli ipek” ve benzeri. Muhtelemen Sanskritçe *citra*¹¹ ‘alacalı (kumaş vs.)’ kelimesinden türetilmiştir. Belki bazı İran dilleri aracılığıyla gelen ödünçleme bir kelimedir. Farsça *çit* -aynı kelimenin bozulmuş biçimi olan “chintz // renkli desenli pamuklu kumaş veya benzeri pamuklu kumaşlar” anlamına gelmektedir- kelimesiyle de mukayese edilmesini öne sürer. XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde kullanılagelen kelimenin izahını ‘a word for Chinese silk brocade with an embroidered ornamentation // nakışlı süslemeli Çin ipeği için kullanılan bir kelime’ biçiminde yapar (ED 402a). Räsänen, Farsçadan ödünçlendiğini düşündüğü bu kelimenin anlamını ‘chinesischer Brokat oder Stickerei // Çin nakışı veya zerkeşi’ şeklinde verdikten sonra kelimenin diğer lehçelerde kullanımlarını da açıklar (VEWT 112b).

12. çuz

“kırmızı ve siyah, altınla işlenmiş Çin kumaşı (atlas)” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 163/142)

Clauson, kelimeyi “brocade” or the like // “sırmalı ipek” vb. kumaşlar’ şeklinde açıklar. Ayrıca aynı anlama gelen birçok kelimenin olduğunu da belirterek *barçın* kelimesine gönderme yapar. XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde kullanılagelen kelimenin izahını ‘Chinese gold brocade, red and black // kırmızı ve siyah, altın(la işlenmiş) Çin ipeği’ şeklinde verir (ED 431b). Nadalyayev vd., kelimenin açıklamasını

⁹ Atalay dipnot, DTS, Dankoff ve Kelly, Rustemov ve Kormuşin *çmahsı*. Ayrıca bkz. Sertkaya, 2009: 15.

¹⁰ Clauson’da paylaşılan Çince karakterlerin pinyinleri çalışmamızda güncellenmiştir.

¹¹ Sanskritçe *citra* ‘bright, clear, bright-coloured // parlak, açık, renkli’ anlamında kullanılmaktadır (Monier- Williams, 1899: 396b).

'китайская парча с фоном алого цвета // kırmızı nakışla işlenmiş Çin zerkeşi' şeklinde vermiş kökenini Çince *绸子* (*chou zi, žiu-tsi*) olarak gösterir (DTS 157b).

13. *egin*¹²

"eni bir buçuk karış boyu dört arşın olan ve Suvarların alışverişte kullandığı bez" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 51/37)

Clauson, kelimenin anlamını "a piece of cotton clothes" one and half spans one and four cubits long, bihi biyā'āt Suwār in which the goods sold by Suwār (are wrapped?) // Suvarlar tarafından satılan malların sarıldığı (paketlendiği) bir buçuk karış genişliğinde boyu dört arşın uzunluğunda pamuklu kumaş parçası' şeklinde açıklar (ED 109a). Nadalyayev vd., kelimeyi 'небольшой кусок бязи // küçük bir parça patiska'¹³ biçiminde açıklar (DTS 166a). Kelime; Eski Türkçede *egin* (Eski Uygur Türkçesi); Hakaniye Türkçesinde *egin* (MK); Türkçede *eğin*, *ejin* 'back'; Azericede *ajin* 'body'; Türkmencede *egin* (dialekt); Orta Türkçede *egin* (Abuşka, Pav.C.)¹⁴, in (Pavet de Courteille) 'back'; Özbekçede *egin*; Karaimcede *in*, in; Kırgızcada *ijin*; Kazakçada *jin*; Karakalpakçada *ijin*; Nogaycada *ijin*; Sarı Uygurcada *igen*; Hakasçada *ihni*; Oyratçada *ijin*; Tuvacada *eğin*; Çuvaşçada *авьп*, an; Yakutçada *ien* biçiminde yaşamaktadır (EDAL 495).

14. *eşgürti*¹⁵

"ipek cinsinden, işlemeli bir Çin kumaşı" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 84/75)

Kelime, ipekli kumaş anlamıyla runik harfli Türk yazıtlarından BK K3; KT G5; BK K11'de *eşgiti*, *işgiti* şekliyle geçmektedir (Aydın, 2017). Aynı zamanda kelime Eski Uygurcada *işgirti* biçimiyle 'ipekli kumaş' anlamıyla Tekin, 1980: 49b (165,15) ve Zieme, 1985: 213b'de (12.89)'da geçmiştir. Clauson, kelimeyi *eşgü:ti*: biçiminde verdikten sonra açıklamasını 'a kind of Chinese embroidered silk brocade // Çin'e özgü bir tür işlemeli sırmalı ipek kumaş' şeklinde yapar. Kelimenin Köktürkçede -g- ile tespit edildiğini, Eski Uygur metinlerinde *eşgirti* biçiminin yaygın olduğunu belirterek aynı anlama gelen *barçın* kelimesine gönderme yapar¹⁶. XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde ise kullanılan kelimeyi *eşgü:ti*: biçiminde (el yazmalarında *eşgürti*:) verdikten sonra açıklamasını 'embroidered Chinese silk brocade // işlemeli sırmalı bir Çin ipek kumaşı' olarak yapar (ED 261a).

15. *eşük*¹⁷

"han ve beyleri yüceltmek amacıyla mezarlarına serilsin diye gönderilen, artanı fakirlere dağıtılan kumaş" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 48/34)

Kelime, Eski Uygurcada 'Überdecke // yatak örtüsü' anlamıyla geçmektedir (Tekin 1980: 27, 12.5). Clauson, kelimenin kökenini *eşü:-* fiiliyle bağdaştırır ve açıklamasını 'blanket, covering // battaniye,

¹² Kelimenin tarihî gelişimi ve kullanımı için ayrıca bkz. Karahan, 2009: 423-424.

¹³ *patiska* pamuk ipliğiyle sık ve düzgün dokunmuş, iyi nitelikli bez.

¹⁴ Atalay, Besim (1970). *Abuşka lûgatı veya Çağatay sözlüğü*. Ayyıldız Matbaası; Vámbéry, Ármin (1862). *Abuska: Csagatajtörök szógyűjtemény*. Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász Betüivel; Pavet de Courteille, Abel (1820). *M. Dictionnaire Turc-Oriental*. Paris.

¹⁵ Atalay, DTS, Rustemov ve Kormuşin *eşkürti*, Dankoff ve Kelly *eşgü:ti*. DLT'de *fa'lu:li*: babı altında olduğu için *eşgü:ti*: beklendiği halde *eşgürti*: yazıldığını kaydeder. Çincedeki özgün biçimi ne olursa olsun eski Uygur metinlerinde ve DLT'de kelime *r* iledir. Sertkaya (2009: 19) makalesinde kelimenin kökeninin Çince olduğunu kaydeder.

¹⁶ Tekin (2006: 104) DLT'de geçen bu sözcüğün BK K 11'de geçen *eşgirti* "işlemeli ipek kumaş" kelimesiyle bir ve aynı olduğunu ifade eder.

¹⁷ *eşük* kelimesinin etimolojisi için bkz. Erdal, 1991: (I) 232-233; kelime hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ölmez, 2008: 333-340.

örtü' biçiminde yapar ve güneybatı dil gruplarında (Türkmen) *eşik* şeklinde yaşadığını belirtir. XI. yüzyıl Hakaniye Türkçesinde *eşük* biçiminde kullanılagelen bu kelimeyi 'the word for anything of brocade which is sent to be laid on graves of amīrsand kings as a sign of respect, and is then later divided among the poor // hanlara ve emirlere saygı göstermek amacıyla mezarlarına serilsin diye gönderilen, artanı fakirlere ayrılan kumaş için kullanılan kelime' olarak açıklamıştır (ED 260a). Nadalyayev vd., kelimenin ilk anlamını 'покрывало // örtü, peçe', ikinci anlamını 'пелена, световые блики // örtü, ışık parlaması, üçüncü anlamını ise 'саван // kefen' şeklinde vermiştir (DTS 186a). Räsänen, kelimenin açıklamasını 'Kleid, Stoff als Decke für das Grab einer Standespersion, der nach her an die Armen verteilt wird // devlet adamlarının mezarına serilmek amacıyla kullanılan ve artanı fakirlere dağıtılan elbise, battaniye kumaşı' olarak açıklamıştır (VEWT 51b).

16. *hulūq*

"değişik renklerde olan ve Çin'den getirilen bir ipek" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 606/498)

Clauson, XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde görülen bu kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kökenini Çinceye dayandırır ve *barçın* kelimesine atıf yapar. Kelimenin açıklamasını ise 'a word for silk of variegated colours imported from China // değişik renklerde olan ve Çin'den ithal edilen bir ipek türü için kullanılan kelime' şeklinde verir (ED 622b).

17. *kaçaç*¹⁸

"bir Çin ipeklisi" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 408/319)

Clauson, kelimeyi 'one of several words for silk fabrics // ipek kumaşlar için kullanılan birkaç kelimedenden biri' şeklinde açıklar ve *barçın* kelimesiyle mukayese eder (ED 590b). Nadalyayev vd., kelimeyi 'сорт китайской шелковой материи // Çin ipekli kumaş türü' olarak açıklamıştır (DTS 400b). Starostin ise kelimeyi 'Chinese brocade, woven fabric // Çin ipeklisi, dokuma kumaş (китайская парча, узорная ткань // Çin brokarı, desenli kumaş)' şeklinde verir (EDAL 627).

18. *kamdu*

"dört arşın uzunluğunda, bir karış genişliğinde kumaş parçası. Üzerine Uygur hanının mührü basılır ve alışverişler onunla yapılır. Eskiyip yıprandığı zaman yedi yılda bir yamalanır, yıkanır ve üzerine mühür tekrar basılır" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 211/181)

Maralbek ve Koçak (2018: 189) *kamdu* sözcüğünün yaklaşık uzunluğu 3 metre, eni 20 cm olan kumaşa denk geldiğinden bahsettikten sonra onun 10. ve 12. yy'da Türk yurdunda kâğıt paranın ilk nüshası olan "kumaş para" niteliğinde kullanıldığını ifade eder. Bu niteliğe sahip olan *kamdu*'nun -özel olarak- kumaştan yapıldığını ve belli bir değer seviyesi olduğu da ekler. Kelimeyi oluşum şekli bakımından inceleyen Abik (2009: 273) ise *Dīwānu Lugāti 't-Türk'*te görülen, sonu *-dl* veya *-dU*, *-tl* veya *-tU* ile biten isimleri üç bölüme ayırdıktan sonra birinci bölümü, *-n-* çatı eki üzerine gelen *-n-d*'lar ve tek kelimedede *-dU* ikinci bölümü, fiil kökü üzerine gelen *-dU*'lar ve *-tU*'lar veya *-dl* oluştururken üçüncü bölümü ise açıkça bir fiil veya isim kökü ile bağlantısı görülmeyenlerin oluşturduğunu belirtir ve *kamdu* kelimesini üçüncü bölüme dahil eder. Alışverişte para karşılığında ödeme aracı olarak kullanılan bu kelimeyi Clauson, *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kökeninin Çince *gan* (MC *kam*) ve *du* (MC *du*) veya bunlara benzer bir kelimedenden oluştuğunu belirtir. Kelime XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde 'a piece of linen four cubits one span in dimension, sealed with the seal of the Uighur hān and used in commercial

¹⁸ Sertkaya (2009: 20) makalesinde kelimenin kökeninin Çince olduğunu kaydeder.

transactions; when it becomes worn and tattered, it is patched up every seven years, washed and resealed // Uygur hanının mühürleriyle mühürlenmiş ve ticarete kullanılan dört arşın uzunluğunda bir karış genişliğinde keten kumaş parçası. Yıpranıp yırtıldığı zaman yedi yılda bir onarılır, yıkanır ve yeniden mühürlenir' şeklinde vermiştir (ED 626b). Nadalyayev vd., kelimeyi 'куски материи с печатью уйгурского хана, имевшие хождение в качестве денег: раз в семь лет чинились, стирались и на них снова ставилась печать // Para olarak kullanılan, Uygur Han'ın mühürleriyle mühürlenmiş kumaş parçaları: Yedi yılda bir tamir edilir, yıkanır ve tekrar mühürlenir' biçiminde açıklamıştır (DTS 415a). Zieme (1976: 247) ise *kamdu* kelimesini *kuanpo* ile ilişkilendirerek, iki kelime arasındaki ilişkinin yanlış yazımdan kaynaklanabileceğini, Arap yazısındaki imlâda *kuanponun* imlâsının *kamdu* şeklinde yazılmış olabileceğini belirtmektedir.

19. keçe

"Oğuzcada keçe" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 541/442)

Kâşgarlı'nın eserinde verdiği bilgiye göre yaygı, yere serilen kilim anlamında Karahanlı sahası Türkleri *kiziz* (*kiğiz-kidiz*) kelimesini tercih ederken Oğuzlar'ın (Türkmenlerin) daha XI. yüzyılda bugün olduğu gibi *keçe* kelimesini kullandıkları görülmektedir (Genç, 1998: 14). Oğuzların kullanmayı tercih ettikleri bu kelimeyi Clauson, 'felt // keçe' olarak açıkladığıktan sonra özellikle Oğuz grubunun güneybatı dil gruplarından Azeri, Osmanlıca, Türkmencede *keçe* olarak kullanıldığını söyler ve sonra *kiğiz* kelimesine gönderme yapar. Oğuzcada XI. yüzyılda *keçe*, Çağataycada XV. yüzyılda *kéçe*, Türkmencede *keçe* (Kıpçakça *kiyiz*), Osmanlıca *kéçe* şeklinde kullanıldığını belirtir (ED 694b). Nadalyayev vd., kelimeyi 'войлок, кошма // keçe' biçiminde açıklamıştır (DTS 291b). Räsänen, kelimenin kullanımını Çağatayca ve Osmanlıcada *käčä* olarak verdikten sonra açıklamasını 'Filz, Filzdecke, Filzteppich // keçe, keçe battaniye, keçe halı; Çağatayca, Osmanlıca, Azericede *kiče*, Türkmencede *keče* 'войлок // keçe', Çuvaşçada *käšse* 'Filz // keçe' biçiminde yapar (VEWT 245b).

20. kemek

"pamuktan yapılan, nakışlı ve şeritli bir kumaş. Aba yapılıdır. Kıpçaklar onu yağmurluk olarak kullanırlar" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 197/169)

Clauson, kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kelimenin ön ek, ödünç kelime olabileceğini düşünür. Daha sonra bu kelimeyi 'like many other names of fabrics, a loan word.; the word has one fatha which might be over either of the first two consonants. Hak. XI kemek: a woven cotton material, embroidered, with white stripes', used to make outer garments; the Kıpçak make raincoats from it // diğer birçok kumaş isimleri gibi, alıntı kelime; kelimenin ilk iki ünsüzden birinin üzerinde olabilecek bir fetha¹⁹ vardır. XI. yüzyıl Hakaniye Türkçesinde *kemek* dış giyim yapmak için kullanılan pamuk kanaviçe, nakışlı ve şeritli bir kumaştır; Kıpçaklar ondan yağmurluk yaparlar' biçiminde açıklamıştır (ED 722b). Nadalyayev vd., kelimeyi *kemāk* biçiminde verdikten sonra açıklamasını 'ткань в полоску, из которой делают накидки и плащи // pelerinlerin (aba) ve yağmurlukların yapıldığı çizgili kumaş' biçiminde yapmaktadır (DTS 297b). Starostin, kelimenin açıklamasını 'a.k of of striped cloth for making upper clothes // üst giysi yapmak için kullanılan çizgili kumaş (вид полосатой ткани для изготовления верхней одежды // dış giyim yapmak için kullanılan çizgili kumaş türü): Karakh. *kemek* // Hakaniye Türkçesinde *kemek*' biçiminde yapmıştır. Bunun yanı sıra kelime için; 'The isolated OT word may be borrowed from Eastern Iranian: cf. Pers. *kamha* < Chin. *gimhua* (see VEWT 229 on further loans: Pers. >

¹⁹ *fetha* (Türkçede *üstün* olarak bilinir) işaret harfin üzerine çizilen hafif eğik düz bir çizgidir. - . Bulunduğu harfi e ile a arasındaki bir sesle okutur. İnce harfler e sesine, kalın harfler ise a sesine yakın bir sesle seslendirilir.

Turkic *qamqa* > Russ. *камка* ‘striped silk cloth’. Cf. other similar cases (like Sak. *kamaiška* > MK *kemişge* etc.) // Belki Doğu İran dillerinden Farsça *kamha* < Çince *gimhua* kelimesinden alınan ve izole edilen Eski Türkçe kelimesidir (Ayrıntılı bilgi için bkz. VEWT 229²⁰ ve daha fazla ödüncleme için: Farsça > Türkçe *qamqa* > Rusça *камка* ‘striped silk cloth // çizgili ipek kumaş’ (benzerleri için ise Khotan-Saka *kamaiška* > MK *kemişge* vb. kelimelerine bakılabilir’ açıklamasını yapar (EDAL 640).

21. *kenzi*

“değişik renklerde; kırmızı, sarı, yeşil²¹ Çin kumaşı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 213/183)

Clauson, kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kökeninin Çince olduğunu, Prof. Simon’un kelimenin orjinalinin *juan zi* olduğunu ve Giles’in Çince sözlüğünde bu kelimenin MC’de *ki wen-tsi* ‘thin silk’ and more specifically ‘a silk handkerchief’ // Orta Çince’de *ki wen-tsiyani* ‘ince ipek’ ve daha spesifik olarak ‘ipek mendil’ biçiminde geçtiğini belirtir. IX. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde kelimenin açıklamasını ise ‘a Chinese woven fabric of mixed colours red, yellow and green // kırmızı, sarı ve yeşil karışık renklerde Çin’e özgü bir dokuma kumaşı’ biçiminde yapar (ED 735a). Nadalyayev vd., kelimeyi ‘цветная ткань китайского производства // renkli Çin kumaşı’ biçiminde açıklar ve kelimenin kökeninin Çince olması ihtimali üzerinde durur (DTS 298b).

22. *kerim*

“nakışlı kumaş” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 201/171)

Türkler, XI. yüzyılda evlerinin duvarlarını kırmızı renkli aşu toprağı ile süslüyorlar, bu süslere *bezek*, süsleme işine de *bezemek* diyorlardı. Ancak, aşu toprağı ile yapılan süslemeden başka, duvarlara nakışlı çarşaf, keçe veya halı gibi şeyler asmak veya germek suretiyle de evlerinin duvarlarını süslediklerini görüyoruz. Bu tür duvar örtülerine onlar *kerim* veya XI. yüzyıl Türkçesinde “duvar” demek olan *tam* (dam) kelimesinden alarak *tam kerimi* “duvar örtüsü” diyorlardı (Genç, 1998: 16). Bu bilgiden yola çıkarak Türklerde duvara halı asma veya duvar süsleme geleneğinin köklerinin XI. yüzyıla kadar uzandığını rahatlıkla ifade edebilmekteyiz. Duvar halısı veya örtüsü anlamına gelecek şekilde kullanılan bu kelimeyi Clauson, *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kelimenin *ker-* fiilinden türediğini belirtir ve ‘a single act of spreading out // tek bir yayılma hareketi’ ifadesini ekler ve *yadıım* kelimesine gönderme yapar. XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde *kerim* biçiminde kullanılan kelimenin açıklamasını ise ‘an embroidered curtain // nakışlı perde’ biçiminde yapar (ED 745b). Nadalyayev vd., kelimeyi ‘ковер, сюзане // halı, suzani²²’ biçiminde açıklamıştır (DTS 301a).

23. *kez*

“bir tür Çin kumaşının adı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 164/142)

Clauson, kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kelimenin Farsça *kaz/kaj/kaç* ‘raw silk // ham ipek’ kelimesinden alınmış olabileceği üzerinde durur ve *barçım* kelimesine gönderme yapar. XI. yüzyılda

²⁰ krş. VEWT 229b *kamka* ‘ein dem Atlas ähnlicher Seidenstoff // ipekli kumaş benzeri bir atlas’

²¹ Eski Türk kültüründe renk kavramı, geçmişten günümüze kadar yaşanan gelişmelere bağlı olarak değişikliğe uğramıştır. Devlet olmanın göstergelerinden biri sayılan bayraklarda kullanılan renkler, sosyal hayatta kullanılan renkler, giyim-kuşam ve kullanılan eşyalardaki renkler daima belirli anlamları ifade edecek şekilde seçilmiş ve bu seçim nesilden nesile aktarılacak günümüze kadar ulaşmıştır. Eski Türk kültüründe kullanılan renklerin seçimi ve ifade ettikleri anlamlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük, 2010.

²² Farsça kökenli *süzeni*, *süzenî* sözcüğünün ilk anlamı ‘iğneyle ilgili’, ikinci anlamı ise ‘kasnak iğnesiyle işlenen ince bir nakış çeşidi’ olarak verilmektedir (Ayverdi ve Topaloğlu, 2011: 2928a).

Hakaniye Türkçesinde kullanılagelen kelimenin açıklamasını da ‘the name of Chinese brocade // Çin ipek kumaşının adı’ biçiminde yapar (ED 756a). Kelime, Steingass'ta kez كز <kez> biçimiyle aynı anlamıyla tanıklanmıştır (Steingass, 1892: 1027a).

24. *kiğiz~kidiz*

“keçe”

ol kidizni esriledi “o, keçeyi, dövmeler yaparak kaplan derisi gibi nakışladı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 184/157)

kız anasıña kiğiz sırsıdı “kız annesine şualama dikişiyle keçe dikmede çok yardım etti (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 317/259)

ol kīzka kiğiz sırttı “O; keçeyi kıza sıkıca ve büktürerek teyelletirdi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 417/328) vd.

Kâşgarlı Mahmûd, eserinde geçen *kiwiz* kelimesini “yaygı; yani halı ve kilim gibi şeyler” olarak tarif ettikten sonra *küvüzü* de “yaygı; yünden dokunmuş döşek, halı, kilim ve yaygı gibi şeyler” olarak açıklamaktadır. Görülmektedir ki XI. yüzyıl Türkçesinde *yazım* kelimesinden başka *kwiz* veya *küvüz* kelimesinin de “yaygı” cins ismi olarak kullanıldığı, ama bu sonuncuların daha çok keçe, döşek ve sair yaygı türlerini ifade ettiği anlaşılmaktadır (Genç, 1998: 14). Türklerin evlerine yaydıkları halı, kilim anlamına gelen bu kelime, keçe anlamıyla ilk kez runik harfli Türkçe metinlerden BK D1’de aynı anlamıyla tanıklanmıştır (Aydın, 2017). Ayrıca Eski Uygurcada da ‘Filzdecke // keçe örtü’ anlamıyla geçer (Tekin, 1980: 65, 73.24). Clauson, kelimenin anlamını ‘felt //keçe’ olarak verdikten sonra güneybatı dil grupları haricinde günümüzdeki tüm modern dillerde yaşadığını belirtir ve güneybatı dil gruplarında *keçe* kelimesinin kullanıldığını vurgular (ED 707a). Nadalyayev vd, kelimeyi ‘палас, кошма // kilim, büyük keçeli paspas’ biçiminde açıklamış ve örneklendirmiştir (DTS 306b). Räsänen, kelimenin kullanımını *kidiz*, *ki’iz* olarak verdikten sonra açıklamasını ‘Filz //keçe’ biçiminde yapar. (VEWT 270a). Ayrıca Starostin’in de sözlüğünde yer alan *kidiz* kelimesinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri için bkz. (EDAL 846).

kedüklük kiğiz

“yağmurluk yapmak için hazırlanmış keçe” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 254/223)

kiđizlik yūq

“keçe yapmak için hazırlanan yün” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 253/222)

25. *kimişge*

“nakışlı Kaşgar keçesi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 246/214)

XI. yüzyılda halı ya da duvar örtüsü yapılan yaygılar için kullanılan düz desenli keçelerin varlığının yanısıra nakışlı keçelerin de bulunduğunu *kimişge* kelimesinden anlıyoruz. Clauson, kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kelimenin ‘something laid down on the ground // yere serilmiş bir şey’ anlamına gelen *kemiş-* fiilinden türediğini belirtir. XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde *kemişge* biçiminde kullanılan kelimenin açıklamasını ‘an embroidered Kâşgar felt (rug?) // nakışlı bir Kaşgar keçesi (kilimi?)’ biçiminde yapar (ED 724b). Nadalyayev vd. ise kelimeyi *kimişkă* (kimişke) olarak verdikten sonra açıklamasını ‘палас с узорами кашгарского производства // Kaşgar motifiyle üretilen bir kilim’ biçiminde yapar (DTS 307b).

26. lohtay

“üzerinde sarı pullar olan kırmızı Çin ipeklisi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 550/451)

Clauson, kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kelimenin kökeninin Çince olduğunu belirtir. Buna ek olarak Brockelmann’ın alanın uzmanı B. Schindler’e dayanarak, kelimenin yapısının *lo* ‘raw silk // ham ipek’ ve *tai* ‘girdle // kuşak’ kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluştuğunu söylediğini ekler ve *barçın* kelimesine gönderme yapar. Kelimenin XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde ‘red Chinese brocade with small gold coins (or spangles) attached // üzerinde altın madenler (veya pullar) olan kırmızı Çin zerkeşi’ anlama gelecek şekilde kullanıldığını belirtir (ED 763b). Nadalyayev vd., kelimenin kökenin Çince olabileceği üzerinde durduktan sonra kelimeyi ‘китайский материал красного цвета с золотыми чешуйками // altın pullu kırmızı Çin kumaşı’ biçiminde açıklar (DTS 334a). Räsänen, kelimenin açıklamasını ‘roter chinesisches Brokat mit gelben Münzen besetzt // sarı paralarla süslenmiş kırmızı Çin zerkeşi’ biçiminde yapar (VEWT 318a).

27. mindatu²³

“ipek (ipekli kumaş)” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 246/215)

Clauson, kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kelimenin *mandır.*, *mundar.* ve *sanduwa.ç* kelimeleri altında indekslendiğini belirtir ve *sanduwa.ç* kelimesinin bu anlama gelmesinin düşündürücü olduğunu söyler. Clauson’a göre kelime Sanskritçe *maṇḍita* kelimesiyle ilgili olabilir. Sanskritçe *maṇḍita* ‘adorned, decorated // bezenmiş, süslenmiş’ anlamına gelmektedir (Monier-Williams, 1899: 775c). Zieme (1997: 151) ise kelimenin Moğolcada *mindasu(n)* ‘floss-silk // ham ipek’ ve Kalmukça *mindas²⁴η* ‘wad²⁴ ilişkili olduğunu belirtmiştir. Boberg (1954-1955: 474) de kelimeyi Moğolcada *mindusu* biçiminde göstermiş ve anlamını ‘silk wadding // ipek duvak’ biçiminde vermiştir. Kelime XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde *mindatu*, Çiğilcede *mandır* ‘the word for gathering which assembles in the presence of the bride-groom an bride at night when ceremonial gifts are presented // gelin ve damada onların da hazır bulunduğu sırada gece hediyelerini vermek üzere bir araya gelmeyi ifade eden toplanma kelimesi’ anlamıyla kullanılmaktadır. Ayrıca kelimenin Hakaniye Türkçesinde kullanılan *mundaru* şeklini de vermiş olup kelimenin açıklamasını ‘a bridal canopy²⁵ of silk // ipekten yapılmış bir düğün gölgeliği’ olarak yapmıştır (ED 768a).

28. şalaşu

“bir tür Çin dokuması” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 224/193)

Clauson, kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kelimenin kökeninin Çince olabileceğinden bahseder. Kelimenin XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde taşıdığı anlamı ‘a kind of Chinese woven fabric // bir çeşit Çin dokuma kumaşı’ biçiminde verir (ED 868a). Nadalyayev vd., kelimenin açıklamasını ‘вид китайской материи // Çin kumaş türü’ biçiminde yapmıştır (DTS 520a). Räsänen, kelimenin açıklamasını ‘eine Art chinesisches Gewebes // bir çeşit Çin kumaşı’ biçiminde vermiştir (VEWT 441b).

²³ Atalay, Rustemov ve Kormuşin *mindetü*, Clauson, Dankoff ve Kelly *mindatu*.

²⁴ *wad* kelimesi için bkz. Ramstedt, 1935: 263a.

²⁵ *bridal canopy* have the same meaning that wedding canopy under which a bride and groom stand during the marriage ceremony // Evlilik merasimi sırasında gelinle damadın birlikte altında durdukları gölgelik.

29. tahçek²⁶

“bir tür Çin ipeği” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 240/208)

Clauson, kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kelimeye geçen /h/ sesinin /h/ sesinin yanlış yazımı olabileceğinden bahseder ve benzer anlam taşıyan *tahtu²⁷* kelimesine gönderme yapar. Sonrasında kelimenin kökeni için tanımlanamayan bir dilden alıntılanmış olabileceğini ancak /h/ sesi nedeniyle Çince'den alınması muhtemel bir kelime olmadığını da ekler. Kelimenin XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde taşıdığı anlamı ise ‘a kind of Chinese silk // bir çeşit Çin ipeği’ olarak verir (ED 467b). Nadalyayev vd., kelimeyi *taḥček* (tahçek) biçiminde verdikten sonra açıklamasını ‘сорт китайского шелка // bir tür Çin ipeği’ biçiminde vermiştir (DTS 527b).

30. taḡuk

“çevgen²⁸ vuruşunda topu kaleden (mine1-maqbai) geçirene verilen ipekli kumaş parçası; savaşta kısa mızrakların ve bayrakların ucuna iliştirilen ipek kumaş” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 604/496)

Clauson, kelimenin ilk anlamını ‘hediye’ olarak açıkladıktan sonra ikinci ve üçüncü anlamlarında kelimenin kumaş olarak kullanımını verir. Kelimenin ikinci anlamı için; ‘the word for any piece of brocade which is given to a man given strikes the ball through the goal at polo // polo oyununda gol atana verilen ipek kumaş parçasına verilen ad’ açıklamasını yaparken ikinci anlamını ise ‘the piece of silk which are fastened to the heads of lances and standards in war time // savaş zamanında mızrakların ve sancakların tepesine bağlanan ipek parçası’ biçiminde vermiştir (ED 519a). Nadalyayev vd., de kelimenin ilk anlamını ‘hediye’ olarak verdikten sonra ikinci ve üçüncü anlamlarında kelimenin kumaş olarak kullanılan anlamını verir. Kelimenin ikinci anlamı için ‘отрез шелковой материи, вручаемый победителю на состязаниях // yarışmalarda kazanana verilen ipek kumaş parçası’ açıklamasını yaparken ikinci anlamını ise ‘полотнище знамени // sancağa (bayrağa) takılan kumaş’ biçiminde vermiştir (DTS 533a). Räsänen de kelimenin ilk anlamını ‘hediye’ olarak verdikten sonra ikinci anlamı için ‘ein Stück Brokat als Geschenk für den Polospieler // polo oyununda kazanana verilen bir parça brokar’ ikinci anlamını ise ‘seidene Wimpel an der Fahne // bayrağa takılan ipekli flama’ biçiminde açıklar (VEWT 462a).

31. tōnluk

“elbise için planlanan kumaş”

ol anıḡ tōnlukın kısdı “O, elbise için planlanan kumaştan kıstı” Herhangi bir şey planlanan miktarından kıslırsa aynıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 269/236)

²⁶ Ayrıca bkz. *tahčäk* Choi, 1992: 195.

²⁷ “eğirilmeden önceki ham ipek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 210/180). Kelimenin oluşum şekli hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *kamdu* maddesi Abik (2009: 273). Clauson, kelimeyi *hapax legomenon* olarak verir ve *tahček* kelimesine gönderme yapar (ED 467b). Ayrıca bkz. *tahtu* Choi, 1992: 195.

²⁸ Halk arasında *çevgen* şeklinde söylenen Farsça *çevgân* (*çügân*) kelimesinin aslı Pehlevîce (Orta Farsça) *çûbikân* (*çûygân*, *çûlgân/çavlagân*) (sopa, değnek) ismi olup bu kelime Arapça’ya *savlecân*, Türkçe’ye *çöğen* ve Grekçe’ye *tsūkanion* şekillerinde girmiştir. Batılılar *çevgânı* ilk defa Grekler aracılığıyla Perslerden öğrenmişlerse de oyunun bütün dünyada tanınması, XIX. yüzyılda İngilizler’in Afganistan ve Kuzey Hindistan’ı işgalleri sırasında bu oyunu *polo* (Tibetçe *bolo/pulu* “top”) adı altında oynamaya başlamalarından sonradır (Halıcı, 1993: 294). Oyun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Alan, 2019: 90-92.

Nadalyayev vd., kelimeyi *tonluy* biçiminde verdikten sonra açıklamasını ‘предназначенный для платья, одежды // elbiselik, giysi için tasarlanmış (kumaş)’ biçiminde yapmıştır (DTS 574b).

32. *torku*²⁹

“ipek”

Atasözü: *Tawgaç hānnıy torkusı telim teñlemegip bıçmas* Anlamı: “Çin hakanının ipeği çoktur. Buna rağmen ölçmeden elbiselik kesmez” Bu söz, israfı önlemek ve bir işi bilerek yapmak için kullanılır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 215/185)

torku yonşdı “ipek vb.leri üzerinde yollar (çizgiler) belirdi” Bu, yıpranmaya yüz tuttuğu zaman olur (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 475/380) vd.

Kelime Eski Uygurcada *torku* biçimiyle ‘Seide // ipek’ anlamıyla muhtelif metinlerde tanıklanmıştır (Tekin, 1980: 125, 95.3). Clauson, kelimenin açıklamasını ‘silk fabric // ipek kumaş’ biçiminde verdikten sonra Moğolca, Farsça ya da başka bir dilden alıntılanmış olabileceğini söyler. Moğolca sözlüklere göz attığımızda ise Lessing (1960: 826a) kelimeyi Moğolcada *torǵa(n)* biçiminde göstermiş ve anlamını ‘silk // ipek’, Boberg (1954-1955: 474) de kelimeyi Moğolcada *torghon* biçiminde göstermiş ve anlamını Lessing’e aynı şekilde ‘silk // ipek’ olarak vermiştir. Doerfer ise *torǵū* biçiminde gösterdiği sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçtiğini Moğolcadan da Türkçeye geri ödünçlenme yoluyla alındığını ifade etmiştir. Aynı zamanda çağdaş Türk lehçelerinde ve Batı dillerindeki şekilleri için bkz. Doerfer, 1965: 478-480, 884; VEWT 490a. Nadalyayev vd., kelimenin açıklamasını ‘шелк // ipek’ biçiminde yapmıştır (DTS 578a).

33. *töşeklik*

“yatak vb. şeyleri yapmak için hazırlanan ipek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 254/223)

34. *uyma*

“Türkmenlerin ayakkabı yapımında kullandıkları keçe”

ol maña uyma basışdı “O, Türkmenlerin ayakkabı yapımında kullandıkları keçeyi yapmada bana yardım etti” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 319/261)

ol maña uyma talkışdı “O, bana, kendisinden ayakkabı yapılan keçeyi bükmede yardım etti” Herhangi bir şey bükülüp fitil gibi burulursa yine aynıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 370/292)

Clauson, kelimenin kökünü *uy-* olarak verir ve kelimenin anlamını ‘felt boots // keçe çizme’ biçiminde açıklar. Kelimeyi, modern Kuzey-Merkez dil grubu kelimesi *uyuk* ‘keçe çizme, yünlü çorap’ ve muhtemelen *uyukluğ* ile açıkça bağlar. Bu nedenle bu fiilin sesli harfini *u-* olarak düzeltir.³⁰ Kelimenin XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde taşıdığı anlamı ise ‘the (Türkmen) felt out of which boots are made // keçeden yapılan Türkmen çizmeleri’ olarak verir (ED 273b). Nadalyayev vd., kelimenin açıklamasını ‘войлок, из которого делают обувь // ayakkabıların yapıldığı keçe’ biçiminde yapar (DTS 607b). Kelime, Räsänen’de *ujma* (uyma) şeklinde geçmesine rağmen *keçe* anlamına gelecek şekilde kullanılmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. VEWT 511b. Starostin, kelimeyi *ojma* biçiminde vermiş olup

²⁹ *torku* kelimesi *Kutadgu Bilig* adlı eserde de geçmektedir. Baharın tasvir edildiği bölümde metne dahil olan kelime; *yağız yer, yaşıl torku (ipek) yüze badı* “yağız yer, yaşıl torku (ipek) yüze badı”, yani “yağız yer, yüzüne yeşil ipek tül bağladı” (Arat, 1985: 17) cümlesinde hayat bulmaktadır. Tarafımızca, metinde geçen yeryüzünün yeşil ipek tül bağlaması olayı kadınların yüzlerine yeşil ipekten tül bağlayıp yeşile bürünmelerine yahut kurumuş, çoraklaşmış olan toprağın baharda tekrardan canlanarak tüm güzelliğiyle yeşile bürünmesine benzetilmiştir.

³⁰ Atalay *uyma*, DTS, Clauson, Dankoff ve Kelly *uyma*. krş. Kar.-Mal. *uyuk* “keçeden çorap şeklinde çizme” (KMTS), Kazak *uyuk* I “yün çorap” (KTS), Kazan-Tatar *oyuk* “çorap” (KTTS).

anlamını '1 felt out of which boots are made // keçeden yapılan çizme, 2 leather or skin bag // deri veya deri çanta (1 войлок для сапог // çizme yapımında kullanılan keçe, 2 кожаный мешок // deri çanta)' olarak açıkladıktan sonra kelimenin Hakaniye Türkçesinde (MK) *ojma* biçiminde kullanıldığını da ekler (EDAL 1166).

35. *ületü*³¹

"erkeklerin, burunlarını temizlemek için koyunlarında bulundurdukları ipek parçası, mendil" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 80/69)

Clauson, kelimenin *ület-* fiilinden türemiş olabileceği ihtimali üzerinde durduktan sonra kelimenin açıklamasını 'silk handkerchief // ipek mendil' olarak verir. Kelime, din dışı Eski Uygurca metinlerde *ületü* 'bez, mendil' anlamıyla tanıklanmıştır (Ayazlı, 2016: 262). XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde de kullanılmaya devam eden kelimenin taşıdığı anlam ise 'a piece of silk which a man keeps in his pocket the wipe his nose with // erkeklerin, burunlarını temizlemek için ceplerinde bulundurdukları ipek parçası' olarak verilmiştir. Günümüzde bu kelimenin kullanımı Türkmenlerde *alatu* 'a word for silk handkerchief // ipek mendil için kullanılan kelime' biçimiyle devam etmektedir (ED 134b).

36. *züngüm*

"Bir tür Çin ipeği" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 243/211)

Clauson, kelimeyi *hapax legomenon* olarak verdikten sonra kelimenin Çince'den ödünçlendiğini belirtir ve *barçın* kelimesine gönderme yapar. Kelime XI. yüzyılda Hakaniye Türkçesinde *züngüm* biçiminde geçmekte olup 'a kind of Chinese brocade // bir tür Çin zerkeşi' anlamı taşımaktadır (ED 987b). Nadalyayev vd., kelimeyi *zünjüm* biçiminde verdikten sonra kökeninin Çince olabileceği ihtimali üzerinde durur. Kelimenin açıklamasını ise 'вид китайской парчи // bir tür Çin sırmalı ipeği' olarak yapar (DTS 640b). Räsänen de kelimeyi *zünjüm* biçiminde verdikten sonra kökeninin Çince olduğunu belirtir. Kelimenin açıklamasını ise 'eine Art chinese Brokats // bir tür Çin sırmalı kumaşı' biçiminde yapar (VEWT 533a).

Sonuç

Dīvānu Luġāti't-Türk, XI. yüzyıldaki Türk boylarının ağızları hakkında bilgiler veren diyalektolojik bir çalışma olmasının yanı sıra Türklere ait bazı efsaneleri, çeşitli âdet ve inanışları içine alan; eğlence, oyun, çalgı aletleri, avcılık, tarım, hayvancılık, ziraat, çeşitli sanatlar ve meslekler, eşya adları ve gündelik kullanılan aletler, silahlar, at takımları, savaş aletleri, çeşitli yiyecek, içecek ve yiyecek adları, hastalıklar, tedavi şekilleri, ilaçlar, giyim kuşam, süslenme, kumaş adları ve türleriyle ilgili bilgiler veren bir halk bilimi eseridir. Bu eserde yer alan terimlerden çalışmamıza konu edindiğimiz "kumaş adları" gerek kumaş çeşitlerini görmemiz açısından gerek kumaşla ilgili söz varlığının zenginliği açısından çalışılmaya değer görülmüştür. XI. yüzyılda kumaşla alakalı kullanılan *agı, ay, barçın, beçkem, bıçış, böz, çaydam, çek, çekrek, çınahsı, çit, çuz, egin, eşgürti, eşük, hulıñ, kaçaç, kamdu, keçe, kemek, kenzi, kerim, kez, kıldız-kidiz, kimişge, lohtay, mindatu, şalaşu, tahçek, tahtu, tañuk, tönluk, torku, töşeklik, uyma, ületü, züngüm* terimleri bize o dönemde kumaşın gündelik hayatta ne denli önem arz ettiğini göstermektedir. Eserde, tespit edilen

³¹ Clauson'a göre *ület-* kelimesinden türeyen kelime Atalay, Rustemov ve Kormuşın'de *ulatu*, Clauson, Dankoff ve Kelly'de *ületü* biçiminde geçmektedir.

36 adet kumaş teriminin incelenmesiyle ortaya çıkan muhtemel etimolojileri tablo biçiminde listeleyecek olursak;

- 1) Çince kökenli olarak tahmin edilenler; *ay, çek³², çınahısı, çuz, eşgürti, kaçaç, kamdu, kenzi, lohtay, şalaşu, tahçek³³, tahtır³⁴, hulñ, züñgüm*
- 2) Grekçe olarak tahmin edilenler; *böz*
- 3) İrani kökenli olarak tahmin edilenler; *barçın, beçkem³⁵, kez³⁶*
- 4) Moğolca, Farsça yahut başka bir dil kökenli olarak tahmin edilenler; *torku³⁷*
- 5) Sanskritçe olarak tahmin edilenler; *çit, mındaıu*
- 6) Türkçe olarak tahmin edilenler; *agi, bıçış, çekrek, egin (Suvar Lehçesi), eşük, kerim, kıldiz~kidiz, kimişge³⁸, tönluk, töşeklik, uyma³⁹, ületü*
- 7) Ödünçlenmiş olarak tahmin edilenler; *keçe, kemek*
- 8) Kökeni tespit edilemeyenler; *çaydam, tañuk*

O halde bir kelimenin *Dīwānu Lugāti't-Türk'te* geçmesi o kelimenin Türkçe kökenli olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü *Dīwānu Lugāti't-Türk*, Türkçe kelimelerin yanısıra başka dillerden ödünçlenen kelimeleri de barındıran ansiklopedik bir sözlük niteliği taşımaktadır. Bu geniş hacimli sözlükten bir kesit olarak incelediğimiz kumaş adlarıyla alakalı makalemizde yer alan kelimelerin etimolojisi üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Ayrıca bazı kelimelerin kökenleri tam olarak tespit edilememiş, bu kelimelerle ilgili çalışmalar etimolojik anlamda yetersiz kalmıştır. Bundan dolayı “ödünçlenmiş olarak tahmin edilenler” ve “kökeni tespit edilemeyenler” başlıkları altında sınıflandırdığımız *çaydam, keçe, kemek, tañuk* kelimeleri bir dil sınıfına dahil edilememiştir.

Kısaltmalar

- BK K** : Bilge Kagan, Kuzey
- bkz.** : bakınız
- BT VII** : *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*, Kara-Zieme 1976
- DTS** : *Dryevnyetyurkskiy Slovar'*, Nadalyayev-Nasilov-Tenişev-Şçerbak 1969
- ED** : *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clauson 1972
- EDAL** : *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, Starostin-Dybo-Mudrak 2003
- KB** : *Kutadgu Bilig*
- KMTS** : *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Tavkul 2000
- krş.** : karşılaştırmamız
- KTS** : *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Oraltay-Yüce-Pınar 1984

³² Sertkaya (2009: 18, 29) makalesinde kelimenin kökenini Giles'e göre Çince kökenli olarak kaydederken Dibo'ya göre Hotence veya Hoten Sakacası olarak kaydeder.

³³ Sertkaya (2009: 21) makalesinde kelimenin kökeninin Çince olduğunu kaydeder.

³⁴ Sertkaya (2009: 21) makalesinde kelimenin kökeninin Çince olduğunu kaydeder.

³⁵ Sertkaya (2009: 29) makalesinde kelimenin kökeninin Hotence veya Hoten Sakacası olduğunu kaydeder.

³⁶ Sertkaya (2009: 20) makalesinde kelimenin kökeninin Çince olduğunu kaydeder.

³⁷ Sertkaya (2009: 27) makalesinde kelimenin kökeninin Moğolca olduğunu kaydeder.

³⁸ Sertkaya (2009: 30) makalesinde kelimenin kökeninin Hotence veya Hoten Sakacası olduğunu kaydeder.

³⁹ Sertkaya (2009: 27) makalesinde kelimenin kökeninin Moğolca olduğunu kaydeder.

KTTS	: Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü, Öner 2009
MC	: Middle Chinese (Orta Çince)
MK	: MAHMÛD KAŞGARÎ
OT	: Old Turkic (Eski Türkçe)
Sangl	: <i>Senglâh Lügati</i>
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
VEWT	: <i>Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türkischen Sprachen</i> , Räsänen 1969
Yay.	: Yayınları

Kaynaklar

- Abik, A. Deniz (2009). Kâşgarlı'dan Bugüne Anadolu Türkçesinde Akıncı ve Egdü Yapısındaki Kelimeler, *Akademik Araştırmalar Dergisi/Journal of Academic Studies (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı)*, S. 39, s. 273-291.
- Aksan, Doğan (2004). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. 3. Baskı, Ankara: Engin.
- Alan, Sümeýra (2019). Dîvânü Lugâti't-Türk'te Spor ve Rekreatif Faaliyete İlişkin Terimler. Serhat Özdenk, Ozan Yılmaz (Ed.), *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Kitabı-1*. Cilt içinde, 86-109. Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Atalay, Besim (1985-1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-IV*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları (AKDITYK. TDK Yay. 521-524).
- Atalay, Besim (1970). *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*. Ayyıldız
- Ayazlı, Özlem (2016). *Eski Uyğurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (AKDITYK TDK Yay. 1187. Eski Uyğurca Kütüphanesi 5).
- Aydın, Erhan (2017). *Orhon Yazıtları Kök Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Ayverdi, İlhan, Ahmet Topaloğlu (2011). *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 2. Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Boberg, Folke (1954-1955). *Mongolian-English Dictionary*. Stockholm, Förlaget Filadelfia AB, 3v PL 406 B 663m.
- Bozkurt, Fuat (2012). *(Uyarılma, Düzenleme, Çeviri): Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lûgat-it-Türk (Türk Dili Divanı)*. Konya: Eğitim.
- Caferoğlu, Ahmet (1968). *Eski Uyğur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Choi, Han-Woo (1992). Newly Identified Chinese Loan-words in Dîvânü Lugat-it-Türk. *Central Asiatic Journal* Vol. 36, No. 3/4 (1992), 188-198.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press.
- Coşar, Asiye, Bahadır Güneş (2011a). Açıklamalı Bir kaynakça Denemesi: Divânü Lugâti't-Türk ve Kâşgarlı Mahmud Üzerine Yazılan Makaleler. *Journal of Turkology*, 21(1), 167-231. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18515/195250>
- Coşar, Asiye, Bahadır Güneş (2011b). Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi-II: Divânü Lugâti't-Türk ve Kâşgarlı Mahmud Üzerine Hazırlanan Bildiriler. *Journal of Turkology*, 21(2), 19-86. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18516/195294>
- Çifci, Musa, Talip Yıldırım (2012). Divanü Lugati-t-Türk'te Yer Alan Alet-Eşya Adları. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. (7) 2, 1229-1249.

- Pavet de Courteille, Abel (1820). *M. Dictionnaire Turc-Oriental*. Paris.
- Dankoff, Robert, James Kelly (1982-1985). *Maḥmūd al Kāšyarī. Compedium of Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk)*. Part I-III. Duhbury, Massachusetts: Harvard University. (Sources of Oriental Languages and Literatures. 7. Turkish Sources. VII.)
- Dağlı, Barış (2007). Kelime Kazanımı Üzerinde Bir Araştırma (Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı*, İstanbul.
- Doerfer, Gerhard (1965). *Türkische und mongolische Elemente im neupersischen. Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. 2. Türkische Elemente im Neupersischen: alif bis tā*. Wiesbaden. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur [Mainz]. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission. 19).
- Doerfer, Gerhard (1975). Proto-Turkic: reconstruction problems. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 23(1975-1976), 1-59.
- Ecsedy, Hilda (1975) Böz – An Ehotic Cloth in the Chinese Imperial Court, in: *Altorientalische Forschungen (AoF)* 3(1975), 145-153.
- Ercilasun, Ahmet Bican, Ziyat Akkoyunlu (2015). *Kâşgarlı Mahmūd Dīwānu Lugāti't-Türk (Giriş -Metin -Çeviri -Notlar -Dizin)*. 2. Baskı. Ankara: TDK.
- Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, I-II, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Genç, Reşat (1998). Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yaygı İşleri. *Arış Dergisi*, (3), 8-17.
- Güner, Galip (2016). Eski Türkler Çek Yazar Mıydı? *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 5(1), 34-41.
- Halıcı, Feyzi (1993). Çevgân, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 4. Cilt, 294.
- Kara, Georg, Peter Zieme (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT. 7.)
- Karaağaç, Günay (1998). Türkçenin Komşu Dillere Verdiği Giyim Kuşam Kültürüyle İlgili Kelimeler. *Türk Dili*, 5, 361-387.
- Karahan, Akartürk (2009). *Dīwānu Lugāti't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Karaman, Ahmet (2003). Yeni Uygur Türkçesinde Kullanılan Giyecek Adları. *Dünya Dili Türkçe*, 133-142.
- Küçük, Saim (2010). Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı. *Bilig*, Yaz 2010, Sayı 54: 185-210.
- Lessing, Ferdinand D. [ed.] (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Bloomington.
- Maralbek Yermukhamet, Muhammet Koçak (2018). Kaşgarlı Mahmut'un Divanı Lügati't-Türk Adlı Eserinde Yer Alan Ölçü Birimleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 8(187-199).
- Miller, Roy A. (2005). Turkic böz 'fabric' in Korea and Japan. *Studia Turcologica Cracoviensia* No. 10, 279-287.
- Monier-Williams, Monier (1899). *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: Oxford Universty Press.
- Nadalyayev V. M, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak (1969). *Dryevnyetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk.
- Oraltay, Hasan, Nuri Yüce, Saadet Pınar (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını*.

- Ölmez, Mehmet (1992). Uygurca üçük 'kürk'. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 47-52.
- Ölmez, Mehmet (2008). Eski Türk yazıtlarındaki eşük, kedimlig ve teve Üzerine, *Festschrift in Honor of Talat Tekin / Türk Dilleri Araştırmaları* 18(2008), 333-340.
- Öner, Mustafa (2009). Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyetgin, A. Melek (2004). Eski Türklerde Ödeme Araçları: kâğıt para çav'ın kullanımı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 90-105.
- Poppe, Nicholas (2016). *Moğol Yazı Dilinin Grameri* (Çeviren: Günay Karaağaç). Ankara: TDK.
- Ramstedt, Gustaf John (1935). *Kalmückisches Wörterbuch [Lehica Societatis Fenno-Ugricae 3]*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Raschmann, Simone Christiane (1995). *Baumwolle im türkischen Zentralasien. Philologische und wirtschaftshistorische Untersuchungen anhand der vorislamischen uigurischen Texte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 44).
- Raschmann, Simone Christiane (2008). Baumwoll-Nachlese: Vier alttürkische böz-Dokumente aus dem ARAT-NachlaB (Istanbul). *内陸アジア言語の研究*, 23, 121-150.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türksprachen. 2. Wortregister*. Zusammengestellt von István Kecskméti. Helsinki. (Lehica Societatis Fenno-Ugricae. 17, 1.)
- Róna-Tas, András (1975). "Böz in the Altaic World", in: *AoF* 3(1975), 155-163.
- Rozycki, William (1994). *Mongol elements in Manchu* (Vol. 157). Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies.
- Sertkaya, Osman Fikri (2009). Dîvânü Lügati't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? veya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler. *Dil Araştırmaları*, 5(5), 9-38.
- Sevortyan E. Viladimiroviç (1974-1997). *Etimologičesky Slovar' Tyurskih Yazıkov* (I. 1974, II. 1978, III. 1980, IV. 1989, V. 1997). Obşçetyurkskie i meztyurkskie osnovy na glasnye. Moskva: Izdatelstvo Nauka.
- Starostin, Sergei, Anna Dybo, Oleg Mudrak with assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages, I-III*: Leiden-Boston: Brill (Handbook of Oriental Studies)
- Steingass, F[erdinand] (1982). *A Comprehensive Persian-English Dictionary: Including the Arabic Words and Phrases to be met with in Persian Literature, Being, Johnson and Richardson's Persian, Arabic and English Dictionary*, Librairie du Liban Publishers, London.
- Şahin, Hatice (2006). Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1 (20), 123-129.
- Tavkul, Ufuk (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, Talat (2006). *Orhon Yazıtları*. 2. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (AKDITYK. TDK Yay. 540).
- Tekin, Şinasi (1980). *Maitrisimit nom bitig: Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. 1. Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Analytischer und rückläufiger Indeh*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Uçar, Erdem (2017). Sir Gerard Clauson'un Sözlüğündeki 'Muhtemel Etimolojiler' Üzerine. *Journal of Old Turkic Studies*, 1(2), 74-90.
- Usmanova, Shoira (2011). Altay Dillerinde Üst Giysi Adları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 11 (1), 15-23.
- Vámbéry, Ármin (1862). *Abuska: Csagatajtörök szógyűjtemény*. Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász Betüivel.

- Vovin, Alexander (2018). Fabrication of Turkic böz 'fabric' in Japan and Korea. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 71(3), 263-284.
- Yamada, Nobuo (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte*, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka.
- Yusuf Has Hâcip (1985). *Kutadgu Bilig I* (Çeviren: Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zieme, Peter (1976). Zum Handel im Uigurische Reich von Qoço, *Altorientalische Forschungen* 4, 235-249.
- Zieme, Peter (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Zieme, Peter (1997). 'Silk' and 'Wad' in Old Turkish Terminology. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 149-155.